

Školovanje glagoljaša u Dalmaciji

Petričević, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:333268>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-08**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Sveučilišni prijediplomski studij

Povijest (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Klara Petričević

Školovanje glagoljaša u Dalmaciji

Završni rad

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

Odjel za povijest

Prijediplomski studij povijesti (dvopredmetni)

Školovanje glagoljaša u Dalmaciji

(završni rad)

Student/ica:

Klara Petričević

Mentor/ica:

prof. dr.sc. Sanda Uglešić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Klara Petričević**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Školovanje glagoljaša u Dalmaciji** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. listopada 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Školovanje glagoljaša	4
2. 1. Đaci – <i>žakni</i> – <i>zagi</i>	4
2. 2. Glagoljaši u ulogama prepisivača i pisaca.....	7
3. Glagoljaši u Zadarskoj nadbiskupiji	9
3. 1. Početak glagoljice.....	9
3. 2. Procvat glagoljice	10
3. 3. Zlatno doba glagoljice	11
4. Sjemenište Zmajević	13
5. Popovi glagoljaši u Poljicima	15
6. Franjevci trećoredci-glagoljaši	18
6. 1. Gimnazija na Školjću	20
7. Zaključak	23
8. Sažetak	25
9. Summary	26
10. Literatura	27
10. 1. Internetski izvori.....	28

1. Uvod

Obrazovanje je jedan od ključnih procesa stjecanja znanja i razvijanja svijesti.¹ Kulturni i nacionalni identitet Hrvatske temelji se, između ostalog, na pismu i jeziku, a važan element tog identiteta upravo je glagoljica. Njezin razvoj seže sve do 9. stoljeća dolaskom Ćirila i Metoda na hrvatske prostore, koji su uz širenje kršćanstva donijeli novo pismo. Zbog tog se glagoljicu može nazvati nositeljicom kršćanskog identiteta u Hrvata. Prva Ćirilova poruka bila je da se narodnim jezikom može jednako ispravno slaviti Bog kao i na drugim jezicima.² Glagoljaši su svoje pravo slavljenja misa na narodnom jeziku zasnivali na citatima iz Biblije: „Hvalite Boga svi narodi“ i „Svi će različitim jezicima veličati Boga.“³ Glagoljica se prvo širi na području Kvarnera, Istre i Primorja, a kasnije se razvija u srednjoj i južnoj Dalmaciji.⁴ Svećenici glagoljaši su prenositelji pismenosti, zaslužni za širenje staroslavenskog jezika i glagoljice. Zahvaljujući njihovoj upornosti sačuvano je podosta izvora vrijednih za hrvatsku kulturnu baštinu te stoga čine dio mozaika hrvatske povijesti i izgradnje nacionalnog identiteta, boreći se protiv tuđe dominacije i stranog jezika. Osim u crkvama, glagoljica se koristila u književnosti i svakodnevnom životu. Ponajviše se koristila u liturgiji za pisanje misala i brevijara te tijekom poučavanja i širenja crkvene pismenosti.⁵ U liturgiji se uspjela očuvati sve do 19. stoljeća – do posljednjeg izdanja *Rimskog misala* na glagoljici.

Pokret glagolizma bio je značajan jezični fenomen među slavenskim narodima, osobito Hrvatima u srednjem vijeku. Cilj pokreta je očuvanje glagoljice i staroslavenskog jezika kao oblik otpora prema uvođenju latinskog jezika. Na hrvatskim prostorima ta se borba odvijala nametanjem raznih zakona kako bi se smanjio glagoljaški utjecaj. Glagoljaši su u svojim sredinama imali poseban status te nisu bili siromašni kao većina puka, iako je to je bila česta zabluda u pisanim izvorima iz 18. i 19. stoljeća. Nadalje, hrvatski tip kršćanstva određen je hrvatskom glagoljaškom tradicijom, književnošću i pobožnošću izvan liturgije. Zbog svog značajnog položaja, Zadar je

¹ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/obrazovanje>

² J. Bratulić, 2022, 235-236.

³ J. Batelja, 1992, 75.

⁴ T. Oršolić, 2020, 7.

⁵ T. Oršolić, 2020, 7.

postao kulturno, duhovno i gospodarsko središte glagoljaša. Doseljavanje intelektualaca u Zadar, osobito tijekom srednjeg vijeka značajno je utjecalo na razvoj grada. Uz porast stope obrazovanja, došlo je do osnivanja i jačanja crkvenih zajednica koje su onda zahtijevale velik broj mladih redovnika – budućih svećenika. Posebno se istaknula zajednica sv. Franje koja je glagoljicu u potpunosti prihvatila te je učinila dijelom svog identiteta.

Glavni cilj ovog rada je pružiti pregled školovanja glagoljaša i njihovog pomlatka poznatih kao *žagni*. Nadalje je opisano kakvu su ulogu imali *žagni* u srednjem vijeku i kakve su beneficije uživali. Opisana je materija poučavanja, plaća učitelja i načina na koji su se *žagni* pripremali za Božju službu. Posebno su prikazane uloge glagoljaša kao prepisivača i pisaca. U radu je dobrim dijelom obuhvaćeno zadarsko područje kao središte glagoljice te su razmotrene tri faze razvoja glagoljice u Zadarskoj nadbiskupiji. Prvu fazu označavaju migracije glagoljaša i njihova povezanost s vjernicima. Druga faza je vrijeme procvata glagoljice i raznolikosti među glagoljašima do 1409. godine. Treća faza obuhvaća crkve u kojima se slavilo na staroslavenskom jeziku i nešto o samom životu svećenika glagoljaša tog perioda. Dalje su navedeni utjecajni glagoljaši koji su bili aktivni tijekom zlatnog doba pa sve do početka 20. stoljeća. Otvaranje prvog sjemeništa, nazvanog „Vicko Zmajević“ imalo je iznimnu važnost za obrazovanje glagoljaša te je značajno promijenilo tijek njihova školovanja. Osim u Zadru, glagoljaši su ostavili trag u splitskom zaleđu, dok u samom Splitu postoji malo sačuvanih dokaza o njihovoj prisutnosti. Posebno su se istaknuli na području Poljičke Republike, gdje je u crkvi sv. Petra na Priku kod Omiša osnovano još jedno glagoljaško sjemenište. Glagoljaši su svoje znanje i praksu prenosili na obližnje otoke poput Brača, povlačeći se u nenaseljena mjesta kako bi živjeli u miru i tišini. Posljednje poglavlje prikazuje djelovanje franjevac trećoredaca, od osnutka samostana u Zadru do otvaranja gimnazije na Školjiću.

Djela franjevca Petra Runje temeljna su polazišta za istraživanje teme o školovanju glagoljaša i djelovanju franjevaca trećoredaca. U ovom radu korištena je njegova knjiga *Školovanje glagoljaša*, koja detaljno opisuje mlade žakne i njihove uloge u društvu. Djelo *Prema izvorima* također je Runjin rad, a opisuje djelovanje franjevaca trećoredaca u Dalmaciji i Lici te donosi popis poznatih imena povezanih s redom. Knjiga *Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku* još je jedno ključno Runjino djelo koje u radu služi kao izvor za razdoblja glagoljice na zadarskom području. Pored Runjinih djela, korišten je zbornik radova *Svećenici*

glagoljaši i njihova ostavština, u kojem se obrađuje društveno i crkveno djelovanje glagoljaških svećenika te njihova kulturna ostavština. Djelo oca Nikole Gregova, *Školovanje u Provinciji franjevac trećoredaca glagoljaša*, također je relevantno za ovu temu. Na samom početku rada korištena je i knjiga Josipa Bratulića *Hrvatska glagoljica: postanak, razvitak, značenje*, kao uvod u povijest glagoljice. Osim navedene literature, rad uključuje i druge izvore o školovanju glagoljaša u Dalmaciji.

2. Školovanje glagoljaša

Školstvo u srednjem vijeku nije bilo masovno organizirano. Osnovne škole su se osnivale samo u većim europskim centrima te su imale svega nekoliko đaka. Tek su se na Lateranskim koncilima 1179. i 1215. godine donijele odredbe za ustroj katedralnih škola, ali je provođenje otežano zbog ograničenih financijskih mogućnosti pojedinih biskupija. Nalog za održavanjem teološke škole kojeg je Papa Honorije III. dao zadarskom biskupu 1219. godine čini najstariji zapis o postojanju Kaptolske škole. Više zapisa o prvim postojanjima škole na dalmatinskom području pojavljuju se od 14. stoljeća, a tome u prilog ide osnivanje studija u Zadru 1396. godine. Generalni dominikanski studij bio je posebno značajan za školovanje glagoljaša s obzirom na to da im je nudio jednako pravo studiranja kao i drugim klericima. Don Vinko Paulović zaslužan je za osnivanje beneficija krajem 15. stoljeća. Beneficij se sastojao od kuće za siromašne klerike koja je u blizini tek osnovanog studija.⁶ Školovanje svjetovnog ili biskupijskog klera sve do 16. stoljeća bilo je prepušteno samoinicijativi pojedinih biskupa. Biskupi su se u poučavanju klerika snalazili kako su znali s ciljem da klerici prije ređenja steknu osnovno znanje potrebno za podjelu sakramenata i poučavanje puka.⁷ Preokret se dogodio 1536. godine kada je na Tridentском saboru donesena odluka za biskupije o formiranju „vlastitog zavoda za odgoj svećeničkog pomlatka dajući pritom prednost siromašnijim kandidatima.“⁸

2. 1. Đaci – *žakni* – *zagi*

Svećenički i redovnički pripravnik redovno se oslovljavao nazivom *žakan*, *dijak*, ponekad i *zago*.⁹ Bili su posebno izabrani te su se svojim pripravničkim položajem isticali u društvu. Runje navodi kako je u izvorima teško odrediti razliku između đaka-pripravnika ili đakona-zaređenog klerika. Zbog toga se nastojalo naglasiti da uz naziv đakon (*diacono*) stoji i naziv „evanđeoskog reda“. Prema crkvenom zakonu pripravnici su imali pravo propovijedati i krstiti u svečanijim

⁶ G. Franov-Živković, 2018, 10.

⁷ G. Franov-Živković, 2018, 12.

⁸ G. Franov-Živković, 2018, 13.

⁹ P. Runje, 2003, 81.

prilikama. Svećenici, đakoni i subđakoni dužni su izgovarati crkveni oficij – Božanski časoslov te su morali sudjelovati u službenim i javnim molitvama u koru.¹⁰ Tijekom srednjeg vijeka naziv *zago* upotrebljavao se u bilježničkim spisima za učenika (đaka) koji se spremao za svećenički stalež.¹¹ Budući da su pripravnici imali viši stupanj u društvu, svećenici su se trudili dovesti svoje nećake da postanu pripravnici. Prema Runjinim navodima, na sinodima u 12. stoljeću svećenicima se preporučivalo da među crkvene redove uvedu članove obitelji.

Žakan je ovisio o svojoj obitelji i njenom gospodarskom stanju, ali je primao i razne izvore pomoći u obliku prihoda s oltara i nekih drugih crkvenih beneficija. Osim toga, vjernici su *žakanima* povremeno donosili darove, brinuli se za njihovu dobrobit, a bilo je i slučajeva kada bi im u oporuci ostavili dio svog imanja. Posebno značajni beneficiji su crkvena imanja od čijih prihoda su se đaci mogli školovati na stranim učilištima. Na primjeru Zadarske nadbiskupije može se primijetiti da je Crkva odobravalala razne materijalne pomoći kako bi zadržala što veći broj svećenika. Jakov Jubislavić, klerik iz Crnoga poslao je papi molbu da mu se udijeli jedan beneficij jer sam nije mogao snositi troškove studiranja.¹² Dobio je pozitivan odgovor na svoju molbu i uspio je nastaviti studij. Stoga se glagoljaši, barem u pogledu beneficija i prihoda koje su uživali, nisu razlikovali od svojih kolega latinaša.¹³

Nije postojao plan i program poučavanja, stoga se mogu dati samo osnovni zaključci o školovanju. Đak se mogao zaređiti tek kad bi napunio 24 godine, a ako je svoje školovanje započeo kao dijete sa 7 godina, njegovo školovanje trajalo je 12 do 15 godina. U slučaju da je đak bio punoljetan sam bi jamčio svoje poštenje i vjernost te bi tada kod svećenika boravio do svoje 24. godine dok se ne bi zaređio. Đačke obaveze u vrijeme školovanja nisu bile iste na selu i gradu jer je đak na seoskom gospodarstvu morao raditi uz svoje školske obaveze. Zapis iz Bribirskog brevijara 1470. godine kaže: „To ja pisah Mikula Ugrin na dan svetoga tela a ako je ruka kriva li nij nego motika“.¹⁴ Na seoskim gospodarstvima đaci su se morali pridržavati strože discipline kako bi stigli obaviti sve svoje zadatke.

¹⁰ P. Runje, 2003, 81.

¹¹ P. Runje, 2003, 81.

¹² P. Runje, 2003, 82.

¹³ P. Runje, 2003, 81.

¹⁴ P. Runje, 2003, 81.

Knjige za svećeničku službu razlikovale su se od knjiga za „priprosti“ puk. Sastojale su se od dubljih saznanja teologije, filozofije, morala, crkvenih nauka i povijesti. Takve knjige pripremale su đake za propovijedanje, ispovijedanje i daljnje tumačenje svetih tekstova. „Temelj sveukupne naobrazbe; od ranoga srednjovjekovlja podijeljen je na dva dijela: niži – trivij (gramatika, retorika, dijalektika) i viši – kvadrivij (aritmetika, geometrija, astronomija i teorija glazbe).“¹⁵ Sadržaj koji se učio u triviju i quadriviju bio je i sadržaj školovanja glagoljaša. Prije nego što su započeli s bilo kakvim proučavanjem, učenici su prvo morali savladati abecedu pa učiti čitati i pisati. Tek nakon što bi usavršili te vještine, počeli bi čitati Bibliju. Iznimno bitna za svećenički poziv bila je retorika; umijeće i teorija govorenja koja se može primijetiti u svakoj propovijedi. Često se znalo podcjenjivati đaka kojeg je pripremao samo jedan svećenik jer je takvoj naobrazbi nedostajala raznolikost. Važan dio službe činilo je pjevanje i pjevačka služba, a posebice u katedralnim, kaptolskim i redovničkim školama koje su na većoj i zahtjevnijoj razini.¹⁶ Vjekoslav Štefanić (vrsni poznavalac srednjovjekovnog glagoljaštva) tvrdi kako je „profil školovanja glagoljaške mladeži bio od starine usmjeren najvećim dijelom na formiranje klerika po redosljedu crkvenih redova“.¹⁷ Đake su prvo pripremali svećenici, a onda su odlazili na Krk gdje ih je ispitivao biskup ili biskupski zamjenik. Novoređenici su lako obavljali svećeničke dužnosti poput ispovijedanja, propovijedanja, ali su se više mučili sa svladavanjem staroslavenskih jezičnih normi.

U literaturi se naglašava da je učitelj imao bitnu ulogu u srednjem vijeku. Kao što je otac imao „vrhovnu vlast u obitelji“ tako je učitelj morao pokazati svoj autoritet. Naime, u Pašmanskom brevijaru nalazi se bilješka iz 1462. godine u kojoj đak Knačica izražava strah od svog učitelja don Luke. Odnos između učitelja i đaka jasno se vidi iz tog primjera – đak sluša i uči, a učitelj poučava. Osim priznatog ugleda u društvu učitelji svećenici su za svoje podučavanje dobivali plaću. Budući da su komune same određivale i propisivale količinu dukata koje đak treba platiti za svoje školovanje, svi učitelji nisu bili podjednako plaćeni. U dalmatinskim središtima poput Trogira, Šibenika, Paga i Zadra „komuna je gradskom učitelju plaćala stan i davala mu doličnu plaću.“¹⁸

¹⁵ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/artes-liberales>

¹⁶ P. Runje, 2003, 86.

¹⁷ P. Runje, 2003, 86.

¹⁸ P. Runje, 2003, 89.

2. 2. Glagoljaši u ulogama prepisivača i pisaca

Budući da se knjige nisu masovno proizvodile, latinsko opismenjavanje u srednjem vijeku bilo je rezervirano za crkvene i svjetovne uglednike. Ostatak društva tj. siromašni puk svoju je pismenost pokušao ostvariti na domaćem pismu – glagoljici.¹⁹ Uvođenjem glagoljice kao pisma koje je služilo za svrhe prevođenja započeo je proces demokratizacije pismenosti u Hrvatskoj. Knjige su se prepisivale ručno čak i stoljeće nakon izuma tiska.²⁰ Nije moguće precizirati točan broj glagoljaških prevoditelja i pisaca. Ustanove i zajednice imale su svoje prepisivače: bratovštine, gradske kancelarije ili veće redovničke zajednice uz crkvu. U Zadru je benediktinski samostan sv. Marije imao svog prepisivača, a poznato je da su se u samostanu sv. Katarine redovnice bavile prepisivanjem. Fra Šimun Klimantović spominje don Stipana kojeg su ubili Turci na kraju 15. stoljeća u utvrdi Rogova (prijašnji posjed knezova Bribirskih) o kojem nema puno podataka, ali je zasigurno vršio službu prepisivača.²¹

U zadarskoj gradskoj kancelariji u vrijeme Mletačke Republike postojao je službeni prevoditelj. Ondje gdje nije postojao notar (javni bilježnik), oporuke i ugovore sastavljali su svećenici glagoljaši. Glagoljski su pisari većinom bili tropismeni; služili su se glagoljicom, latinicom i ćirilicom. Iako su bili glagoljaši, složenost glagoljskog pisma im je zadavala muke jer su za ispisivanje teksta trošili više vremena nego kad su ispisivali tekst ćirilicom ili latinicom.²² Runje tvrdi kako je prepisivanje bila više tehnička nego intelektualna vještina. Proces prepisivanja bio je mukotrpan, ipak je nosio određenu vrijednost – glagoljski pisari su u isto vrijeme zapisivali i pamtili te se opismenjivali. Zapisivali su svoje propovijedi, prepisivali knjige za liturgiju i sudjelovali u tiskanju knjiga na hrvatskom jeziku. Za glagoljaške pisare bitna je usmena predaja, a budući da većina pučanstva nije pisala ni čitala provodilo se glasno tj. javno čitanje.²³ Potvrde glasnog čitanja nisu vezane samo uz glagoljsku pismenost jer se u Redu i zakonu iz 1345. godine nalazi uputa da se tekst čita glasno nekoliko puta godišnje.²⁴

Na Krku su učenici pohađali školu latinskog jezika, koja ih je osposobila da kasnije budu iznimno vješti u prevođenju molitvi, dodavanju novih blagdana ili uvođenju novog sveca u

¹⁹ A. Šimić, 2020, 79.

²⁰ P. Runje, 2005, 147.

²¹ P. Runje, 2005, 148.

²² A. Šimić, 2020, 85.

²³ A. Šimić, 2020, 88.

²⁴ A. Šimić, 2020, 90.

kalendar. Profesor Hercigonja ističe da se pojačana prevoditeljska djelatnost može precizno odrediti između 14. i 16. stoljeća. Jedan od zanimljivih prijevoda je roman o Troji, zatim o Aleksandridu te nekoliko viteških romana. U drugoj polovici 15. stoljeća glagoljaši prevode djelo *Summa moralis* Antonina Pierzzia, koji im je služio kao temeljni moralni priručnik za buduće svećenike.²⁵ Važno je napomenuti da se u kalendaru Vatikanskog glagoljaškog brevijara iz 1379. godine mogu pronaći zabilježeni blagdani sv. Elzearija i sv. Ivona. Ovi su sveci proglašeni svetima samo desetak godina prije nego što je brevijar napisan, što govori o tome da su glagoljaši ipak išli u korak sa latinašima. Na šibenskom prostoru sačuvano je oko 200 oporuka, nekoliko pisama i raznih isprava napisanih na glagoljici. Najviše pisara bilo je u Prvić-Luci i Murteru. Ondje su pisari bili dužni tjedan dana nakon oporučiteljeve smrti poslati oporuku u Šibenik kako bi se osigurala njena pravovaljanost.²⁶ Isprave su pronađene u općinskom uredu u kojem je zasigurno radio dobar poznavatelj glagoljice i talijanskog jezika koji je mogao omogućiti i jednu kopiju isprave na talijanskom. Njihova ostavština danas, osim što je vrijedan izvor za proučavanje crkvene povijesti, pokazatelj je društvenih promjena tog vremena.

²⁵ P. Runje, 2003, 88.

²⁶ A. Šupuk, 1986, 31.

3. Glagoljaši u Zadarskoj nadbiskupiji

Kako bi pružio cjelovitiji uvid, Petar Runje u svom djelu „Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku“ podijelio povijest glagoljice na tri značajna razdoblja. U 14. i 15. stoljeću glagoljaški fenomen se širi na ruralna područja zadarske nadbiskupije pa i u sam grad Zadar. Glagoljica je u Zadru i Ninu pronašla najplodnije tlo, iako postoji razlika u pojedinim razdobljima. *Regula sv. Benedikta* na glagoljici, koja potječe sa zadarskog područja, značajan je dokaz širenja glagoljskog pisma među crkvenim zajednicama. Iako su benediktinci tradicionalno zatvorena zajednica, činjenica da je *Regula* napisana na glagoljici samo pokazuje koliko je brzo i duboko ovo pismo zahvatilo crkvene redove. Takvom razvoju mogu posvjedočiti svećenici koje su svoje mise održavali na staroslavenskom te su pisali glagoljicom. Šimun Kožičić Benja i Juraj Divinić dva su biskupa koja su obilježili zlatno doba glagoljice na zadarsko-ninskom području. Osim zadarskog zaleđa, glagoljaštvo se krenulo razvijati i na otocima zadarskog arhipelaga.

3. 1. Početak glagoljice

Nije lako odrediti početke glagoljice na hrvatskom prostoru. Pretpostavlja se da postaje dio liturgijske službe pred sam kraj 9. stoljeća. To potvrđuje dio pisma pape Ivana VIII. u kojem on nudi pomoć ako dalmatinski biskupi prionu uz Rim i u kojem se spominje raširenost ćirilometodsko-slavenskog bogoslužja u bizantskoj Dalmaciji.²⁷ Širenje glagoljice na zadarskom području jasno daje izvor iz 12. stoljeća u kojem se spominje dolazak pape Aleksandra III. u Zadar prilikom putovanja u Veneciju. Dočekan je s oduševljenjem i pjesmom koja ga je pratila kroz grad sve do crkve sv. Anastazije. Staroslavenske pjesme ili kantice učile su se pjevati samo u crkvi pa se time može zaključiti da su se mise redovno održavale na staroslavenskom jeziku. Poznati kroničar Toma Arhiđakon tvrdi da je Zadar 1202. godine postao žrtva mletačke ucjene jer je to Božja kazna Zadranima za korištenje heretičke glagoljice. Slavni kroničar opisao je djelovanje glagoljaša kao herezu, ali je time ostavio dokaz jačanja glagoljice i njezino širenje među pukom, a ne samo svećenicima. Smetalo mu je što Zadrani ne progone narodni jezik već ga koriste. Osim pjesama, svećenici glagoljaši pisali su kodekse koji su većinom bili u upotrebi na zadarskom

²⁷ P. Runje, 2005, 8.

području. Dva dobro sačuvana te iznimna dragocjena kodeksa za glagoljašku baštinu su *Pašmanski brevijar* i *Regula sv. Benedikta* nastali u 14. stoljeću. Runje tvrdi da je najstariji glagoljaški kodeks benediktinsko *Pravilo* koje je napisano glagoljicom i prevedeno na hrvatski jezik.²⁸

3. 2. Procvat glagoljice

Razdoblje od 1358. do 1409. godine obilježeno je stalnim migracijama glagoljaša sa sela u gradove, s kopna na otoke. Školovanje glagoljaša odvijalo se na osobnom odnosu đak – učitelj. Iz izvora nije poznato je li se povećao broj učenika i učitelja, ali je činjenica da je više đaka bilo u većim centrima. Vrijeme procvata glagoljice obilježeno je brigom vjernika o potrebama glagoljaša. Vjernici su često u oporukama ostavljali novce ili dio svoje imovine crkvi, nabavljali slike i posuđe za crkvene potrebe. Ti primjeri su dobar pokazatelj kulturne razine stanovništva tog vremena. Visoki kulturni stupanj pučanstva jasno se očituje i kroz trajnu praksu pisanja i sastavljanja oporuka.²⁹ Budući da u mnogim ruralnim i otočnim mjestima nije bilo javnih bilježnika, svećenici su preuzimali tu funkciju, jamčeći vjerodostojnost dokumenata i oporuka.³⁰ Svećenici su imali ključnu ulogu u sastavljanju i svjedočenju javnih isprava. Često su bili jedini pismeni pojedinci u zajednici, a njihova moralna i duhovna uloga dodatno je jačala povjerenje u njihove postupke. U javnim poslovima svjedočenja, svjedoci su ponekad bili *žakni* koji su se na taj način pripremali za javne poslove koji će kasnije biti dio njihovog svakodnevnog djelovanja. Dolazi do bujanja kulta sv. Jeronima kojem se onda posvećuju oltari i grade crkve u čast njegovog imena. Oltar u čast sv. Jeronima u crkvi sv. Nikole u gradu Zadru postoji i danas. Njegov kult se proširio i do Splita gdje je polovicom 15. stoljeća izgrađena crkva sv. Jeronima, a kad su ga spominjali u svojim tekstovima, glagoljaši su ga najčešće svojatali i nazivali Hrvatom. Najbolji znak štovanja naziv je triju franjevačkih provincija koje uzimaju ime sv. Jeronima kao svog nebeskog zaštitnika.³¹

²⁸ P. Runje, 2005, 30.

²⁹ P. Runje, 2005, 49.

³⁰ P. Runje, 2005, 68.

³¹ P. Runje, 2005, 33.

3. 3. Zlatno doba glagoljice

U zlatnom razdoblju glagoljice, od 1409. do 1530. godine, mnoge su crkve na području Zadarske nadbiskupije bile središta glagoljaške pismenosti i liturgije. Iako je to razdoblje označilo vrhunac uporabe glagoljice u crkvenom životu, točan datum kada se prestaje glagoljati u pojedinim crkvama teško je odrediti. Kroničar Pulkava u svojim zapisima navodi katedralu (crkvu sv. Stošije) kao stolnu crkvu, implicirajući njezin značaj u crkvenom životu tog vremena.³² Ako se uzme u obzir značaj katedrale, logično je pretpostaviti da je glagoljica bila prisutna ne samo u njoj, nego i u manjim crkvama u njezinoj blizini. U katedrali se zaista koristio glagoljski brevijar i misal, a većina svećenika koji su službovali imali su narodna imena i prezimena. Osim katedrale, glagoljanje je bilo prisutno i u crkvi sv. Šime u Zadru. Zabilježena imena i prezimena svećenika u crkvi sv. Šime potvrđuju postojanje glagoljaške tradicije. Vrlo je zanimljivo da se na kraju 15. stoljeća u crkvi sv. Dominika propovijedalo na narodnom jeziku, iako su dominikanci imali ponešto različit obred od onog rimskog.³³ Dominikanci su 1396. godine osnovali visokoškolsku ustanovu *Studium generale*, kasnije nazvanu *Universitas Jaderatina*.³⁴ Bujanje interesa za školovanje u Zadru rezultiralo je otvaranjem gramatičke škole koju su pohađali i stanovnici obližnjih otoka. Prvo sjemenište je otvoreno dosta kasnije, tek 1670. godine, nasuprot katedrale sv. Stošije, ali samo za potrebe latinaša.³⁵ Sjemenište je dobilo ime po Bernardu Floriu, zadarskom nadbiskupu od 1642.-1656. godine, a održalo se do 1797. godine, kad je dolaskom austrijske vlasti sjemenišna zgrada pretvorena u vojarnu.

Za Zadar se može reći da je bio glavno središte glagoljice od 15. do 19. stoljeća, a prilog taj tvrdnji daju poznata imena glagoljaša sa zadarskog područja. Jedan od najpoznatijih glagoljaša je Šimun Kožičić Benja (1460.-1536.), koji je djelovao kao modruški biskup. Gajio je veliku ljubav prema glagoljici te je u Rijeci otvorio tiskaru, pod čijim je nadzorom tiskano šest, do sad poznatih, knjiga.³⁶ Tiskao je knjige za koje je smatrao prijeko potrebnima za svećenike i narod. U Rijeci je izašla njegova prva knjiga *Početnica ili Psaltir*, namijenjena puku za učenje pisanja i čitanja, a sadržavala je svakodnevne svete molitve. Biskup Kožičić nadao se da će tiskanjem takvog sadržaja

³² P. Runje, 2005, 89.

³³ P. Runje, 2005, 97.

³⁴ <https://www.unizd.hr/o-nama/povijest>

³⁵ Z. Dundović, 2020, 106.

³⁶ P. Runje, 2005, 199.

moći pridonijeti opismenjavanju nepismenog pučanstva. Nije se ustručavao modernizirati jezik dok je prevodio tiskane knjige, ali je nastojao zadržati staroslavenske značajke. Turske provale nagnale su ga da na Lateranskim koncilima 1513. i 1516. godine, u svom govoru *De Corvatae desolatione*, skrene pozornost na te provale.³⁷ Ni drugi svećenici glagoljaši nisu djelovali isključivo u okviru svojih župa već su putovali, hodočastili i pisali književna djela koja su, osim vjerske tematike, obuhvaćala političke prilike tog vremena. Na zadarskom se području uz biskupa Kožičića ističu Šimun Klimantović (1460.-1540.), Šime Budinić (1558.-1600.), Ivan Tanzlinger-Zanotti (1651.-1732.), Vicko Zmajević (1670.-1745.), Mate Karaman (1700.-1771.) i Ivan Berčić (1824.-1870.), prozvan kao „uskrisitelj glagoljice“.³⁸ Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće djelovao je Dragutin Parčić, jedan od prvih članova Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a njegov rad primjer je kontinuiranog djelovanja svećenika glagoljaša na području Dalmacije.

³⁷ P. Runje, 2005, 200.

³⁸ P. Kero, 2020, 185.

4. Sjemenište Zmajević

Tijekom 18. stoljeća, prostor Ninske i Zadarske biskupije bio je pod mletačkom upravom. Stalni osmansko-mletački sukobi poprilično su osiromašili ninsko i zadarsko zaleđe. Stanovnici zaleđa nerijetko su migrirali na otoke, gdje je život bio sigurniji i mirniji.³⁹ Glagoljaši, rodom sa zadarskih otoka, najčešće su postavljani za župnike u blizini svojih rodnih krajeva.⁴⁰ U priobalnim mjestima župnici su najčešće bili domaći sinovi ili sinovi iz obližnje župe (Bibinje, Sukošan). Glagoljaško djelovanje u 18. stoljeću bilo je izuzetno zahtjevno; teška ekonomska situacija prisilila je svećenike da rade u poljima i uključuju se u poduzetničke aktivnosti.⁴¹ Svećenički prihodi nisu bili dovoljni za pokrivanje osnovnih životnih potreba, a kamoli za učinkovito obavljanje pastoralnih dužnosti. Zbog loše gospodarske situacije, svećenici od svojih župljana nisu mogli očekivati velike doprinose, dok su članovi višeg klera imali bolje uvjete života.

Dolaskom Vicka Zmajevića na mjesto zadarskog nadbiskupa 1713. godine, započela je gradnja novog sjemeništa uz katedralu za glagoljaške sjemeništare. Nadbiskup Zmajević je 1725. godine tražio dopuštenje preko papinskog nuncija u Veneciji za podizanje ilirskog sjemeništa (*un seminario illirico*).⁴² Papa Benedikt XIII. 1729. godine izdaje bulu „o pripojenju nadarbina benediktinskih opatija sv. Krševana u Zadru i sv. Petra u Osoru za izgradnju i održavanje glagoljaških sjemeništa.“⁴³ Zadarski nadbiskup Ivan Carsani u svom dopisu Jerolimu Bragadinu 1792. godine, ostavlja nekoliko bitnih informacija o djelovanju Zmajevićeva sjemeništa. Navodi kako je sjemenište tada moglo uzdržavati maksimalno osam učenika. Sjemeništem je upravljao rektor kojeg je birao zadarski nadbiskup, koji je na godišnjoj razini dobivao izvješće o upravljanju. Osim rektora, na raspolaganju *žakanima* bili su učitelj, kuhar, ekonom i jedan poslužitelj. *Žakani* su za ulazak u sjemenište trebali biti preporučeni od župnika ili nekog građanina, dok je odluku donosio zadarski nadbiskup. Prije ređenja, đakoni su obavljali duhovne vježbe u sjemeništu te bi se promovirali nakon polaganja završnog ispita. Za njihovo teološko obrazovanje brinuo se sjemenišni učitelj, koji je nastavu održavao na hrvatskom jeziku prema priručniku Antuna Kačića *Bogoslovlje diloredno*.⁴⁴ Smještaj im je bio poprilično skroman te se sastojao od dvije dvorane

³⁹ Z. Dundović, 2020, 35.

⁴⁰ Z. Dundović, 2020, 40.

⁴¹ Z. Dundović, 2020, 44.

⁴² Z. Dundović, 2018, 251.

⁴³ Z. Dundović, 2018, 252.

⁴⁴ Z. Dundović, 2018, 289.

koje su se koristile za spavanje. Taj zajednički dormitorij obnovljen je 1795. godine postavljanjem osam niša koje su odvojene zavjesama, a u svakom dijelu nalazio se krevet, sjedalica i jedno klecalo. Prehrana u sjemeništu temeljila se na konzumiranju obrađenih žitarica, krumpira, grahorica i tjestenine, rijetko mesa, a češće ribe.⁴⁵ Najveći problem svakodnevnog života predstavljala je pitka voda te su uglavnom koristili vodu iz cisterne crkve sv. Ilije. Glagoljaši su svoj karitativni karakter za potrebite iskazivali u podjelama brašna, ulja, vina ili redovite pomoći od 48 lira, koju su dijelili 3 puta godišnje.⁴⁶

Ideja nadbiskupa Zmajevića o otvaranju odgojno-obrazovne ustanove za potrebe glagoljaškog svećenstva realizirala se tek 1. svibnja 1748. godine, tijekom djelovanja njegova nasljednika Mate Karamana (1745.-1771.).⁴⁷ Nastojanje da se organizira kvalitetnije školovanje podržala je i tadašnja mletačka vlast. Promjena mletačke vlasti u austrijsku na dalmatinskom području donijela je promjene u sjemeništu. Zatvaranjem glagoljaškog sjemeništa 1821. godine otvoreno je „Pokrajinsko glagoljaško sjemenište“ u Zadru, koje je trebalo djelovati privremeno tj. postojati dok se ne školuju svi đaci upisani do te godine.⁴⁸ Namjera vlade bila je da se osnuje jedno veliko sjemenište u kojem će se nastava održavati na talijanskom i latinskom jeziku. Na taj način preoblikovano je za potrebe latinaša i postalo je Bogoslovsko sjemenište za čitavu Dalmaciju. Zbog restriktivnih mjera i zatvaranja glagoljaškog sjemeništa, zadarski nadbiskupi su se dosjetili kako bi mogli osnovati „Zmajevićevu nakladu“ koja će djeci sa sela omogućiti pohađanje humanističke škole u gradu.⁴⁹ Djeca sa sela nisu mogla plaćati smještaj u privatnim kućama te je tadašnji nadbiskup Novak odlučio otvoriti malo sjemenište „Zmajević“ u zgradi sv. Dimitrija. Kad su austrijske vlasti izgradile novu zgradu Bogoslovskog sjemeništa na drugom mjestu, dječačko sjemenište preselilo se u svoju staru Zmajevićevu zgradu. Odlaskom isusovaca iz Zadra 1893. godine, učenici Sjemeništa krenuli su pohađati talijansku gimnaziju, a potom 1897. godine hrvatsku gimnaziju.

⁴⁵ Z. Dundović, 2018, 281.

⁴⁶ Z. Dundović, 2018, 268.

⁴⁷ Z. Dundović, 2018, 249.

⁴⁸ M. Reljanović, 2001, 356.

⁴⁹ <https://zmajevic.hr/povijest/>

5. Popovi glagoljaši u Poljicima

Poljica su ponosno čuvala svoju samoupravu i samostalnost sve do dolaska Napoleonove vojske 1807. godine, a narod Poljičke Republike svoju stoljetnu pismenost može zahvaliti djelovanju svećenika glagoljaša, poznatijim kao poljički popovi. Glagoljica nije jedino pismo koje se koristilo na prostoru Poljičke Republike; poznato je da se ćirilica počela koristiti već u 12. stoljeću. Štoviše, uspjeli su razviti svoj tip ćirilice, koji se u literaturi naziva poljičicom; nerijetko su je zvali hrvatskim pismom.⁵⁰ Iako su se poljičica i glagoljica razlikovale, Poljičani su poljičicu smatrali glagoljskim pismom. Pretpostavlja se da je svaka poljička kuća posjedovala spise na poljičici, iz kojih se danas može vidjeti da su poljički popovi dostojni nasljednici Ćirila i Metoda.⁵¹ Glagoljica je postala liturgijsko pismo pa je većina spomenika i dokumenata napisana na poljičici. Svećenici nisu znali pisati na glagoljici, već su samo čitali misale i brevijare tijekom misnog slavlja. Josip Bratulić tvrdi da su dva pisma u upotrebi poprilično ugušili djelovanje glagoljaša i mogućnost razvijanja glagoljaških škola. Osim nemogućnosti razvoja škola, crkvene vlasti često su se žalile na način života poljičkih glagoljaša jer su "u opancima govorili misu" te rušili ugled i dostojanstvo Crkve.⁵² Živjeli su skromnije od zadarskih glagoljaša, a nekolicina ih je živjela samo od župske službe.⁵³ Koliko su zapravo siromašno živjeli opisuje Marko Mišerda, spominjući dva vizitatora, Ivana Barrafortu i Nikolu Bijankovića, koji su tijekom posjeta 1676. godine nosili sa sobom misno ruho i kalež.⁵⁴

Strah od Turaka sprječavao je splitske nadbiskupe da obavljaju mise na poljičkom području pa je iz tog razloga 1590. godine osnovan Poljički vikarijat. Poljički vikar obavljao je službu biskupovog zamjenika i od samog ustanovljenja bio je glagoljaški sin. O svemu je potanko izvještavao splitskog nadbiskupa, a imao je svog tajnika. Ta odredba nije u početku dobro prihvaćena pa je iste godine na snagu došao zakon da nijedan glagoljaški svećenik ne može postati kanonik niti pripasti gradskom kleru.⁵⁵ Povećanjem broja glagoljaških svećenika na poljičkom prostoru ta se odredba nije mogla ispoštovati. Poljica su bila pod vlašću splitskog nadbiskupa, ali

⁵⁰ A. Šimić, 2020, 251.

⁵¹ A. Šimić, 2020, 252.

⁵² M. Kuvačić, 2011, 24.

⁵³ M. Kuvačić, 2011, 23.

⁵⁴ M. Mišerda, 1980, 82.

⁵⁵ M. Kuvačić, 2011, 24.

poljički župnici i vikar imali su određene privilegije pri donošenju crkvenih odluka. S obzirom na to Poljičani su imali pravo birati svog župnika ponovno na godinu dana, a tada bi izabrani župnik morao položiti ispit znanja u Splitu prije nego što bi se vratio u svoju župu. Splitski nadbiskup Pacifik Bizza pokušao je riješiti problem obrazovanja otvaranjem sjemeništa 1750. godine, samo za potrebe glagoljaša na Priku. Školovanje u sjemeništu trajalo je tri do četiri godine, a *žakni* su učili glagoljicu, poljičicu, latinsku gramatiku, dogmatiku, filozofiju i moralnu teologiju.⁵⁶ Crkva Sv. Petra na Priku prvi put se spominje u ispravi kralja Slavca 1074. godine, a 1596. godine uz crkvu je podignut franjevački samostan, no ubrzo je ukinut.⁵⁷ Nema dovoljno podataka o *žaknima* iz sjemeništa na Priku ni o njihovom školovanju, no može se pretpostaviti da su njihovi učitelji slijedili zadarske učitelje. Katolička crkva se nije ozbiljno pobrinula za glagoljaški kler jer su se sjemeništa u Zadru i Priku otvorila prekasno, dok se za latinaše nastojalo podignuti razinu obrazovanja.⁵⁸ Sjemenište na Priku je ukinuto 1820. godine, a od 1854. godine djelovalo je kao privatna škola, sve dok nije zauvijek zatvoreno 1879. godine.⁵⁹ Splitski biskup tada je odlučio osnovati zavod s osnovnom školom za djecu sa sela, da bi kasnije mogli nastaviti svoje školovanje u splitskom sjemeništu. Sjemenište službeno prestalo djelovati pretvaranjem u „Višu osnovnu školu pri zavodu Priko u Omišu“.⁶⁰ Iz sjemeništa na Priku prve poduke su dobili poznati hrvatski rodoljubi i učenjaci: Juraj Biankini, Ivan Pivčević, Frane Ivanišević i don Frane Bulić.

Poljički popovi glagoljaši osnivali su nastambe na Braču tijekom napada Turaka, nastojeći se tako osloboditi poreza i turske vlasti. Ostavljali su za sobom svoja materijalna dobra, a u nove župe donijeli su staru tradiciju glagoljanja – slavljenja mise na narodnom jeziku. Postoji pet hrvatskih glagoljskih spomenika koji sadrže Legendu o sv. Pavlu Pustinjaku, začetniku takvog načina života. Također se spominju sv. Antun i sv. Hilarion, pustinjaci koji su, uz sv. Pavla, inspirirali buduće poljičke pustinjake. Teritorijalna blizina Brača i Poljica pokrenula je veliki val migracija tijekom dvadesetih godina 16. stoljeća. „Popovi glagoljaši nisu završili samo u pustinjama, nego kao i župnici u pojedinim bračkim naseljima i župama.“⁶¹ Za srednjodalmatinske otoke veže se osnivanje nastambi u nenaseljenim dijelovima mjesta, gdje su svećenici prakticirali

⁵⁶ G. Franov-Živković, 2018, 13.

⁵⁷ N. Bezić, 1960, 50.

⁵⁸ J. Bratulić, 1971, 148.

⁵⁹ J. Bratulić, 1971, 148.

⁶⁰ S. Kovačić, 1985, 170,

⁶¹ A. Šimić, 2020, 254.

askezu, meditaciju i apsolutnu tišinu. Osim Brača, osnovali su nastambe na Čiovu i Šolti, zvane Pustinje. Svoje pripravnike odgajali su u Pustinjama, a oni su završavali svoje školovanje u glagoljaškim sjemeništima na Priku ili u Zadru. Uvođenjem latinskog jezika u liturgiju, pripravnici su morali pohađati teološki studij u Splitu, Zadru ili na Hvaru. Pripravnici su obično bili u rodu sa župnicima ili su dolazili iz istog sela. Tijekom vremena smanjio se broj pustinjačkih kandidata jer su se pustinjaci previše oslanjali na svoje nećake. Pripravnici su od malih nogu bili odvedeni od rodne kuće i dovedeni u Pustinju kako bi se lakše priviknuli na ideje pustinjaka, a učitelji su smatrali da će ih tako za Pustinju vezati krv, a ne sama ljubav prema mirnijem načinu života. Pustinja Blaca na otoku Braču poseban je primjer kontinuiteta hrvatske crkvene tradicije i postaje duhovno žarište za cijeli otok. Pustinjaci u Blacima od osnutka su posjedovali dva misala i četiri glagoljske knjižice.⁶²

⁶² J. Batelja, 1992, 70.

6. Franjevci trećoredci-glagoljaši

Početak djelovanja franjevac trećoredaca datira iz 1439. godine, kada je podignut samostan sv. Ivana u Zadru, a Papa Siksto IV. priznaje trećoredsku Provinciju 1473. godine. Osim samostana sv. Ivana, franjevci su se naselili i u samostanu sv. Mihovila, pokraj istoimene crkve.⁶³ Na samom početku, Provincija se sastojala od redovnika nesvećenika koji su koristili staroslavenski jezik tijekom liturgije i zvali se glagoljašima.⁶⁴ Ta se tradicija nastavila sve do Drugog vatikanskog sabora 1965. godine, kada je u službu uveden živi hrvatski jezik. Redovnici nesvećenici nisu se dugo zadržali. Većina glagoljaša koji su se kasnije pridružili redu su svećenici redovnici. Red male braće ili franjevci, poznati su po svojoj skromnosti, zavjetu siromaštva i odbacivanju materijalnih bogatstava. Pojedini franjevci-glagoljaši živjeli su polupustinjačkim životom u onim samostanima gdje nije bilo pučanstva (Sustipanac, Porozina).⁶⁵ Zbog njihovog skromnog načina života ne postoji puno izvora o njihovom djelovanju i svakodnevnici. U srednjem vijeku, na području zadarske nadbiskupije, postojalo je nekoliko trećoredskih samostana: Sustipanac, Sutomišćića, Školjić i župa Olib. Osim u Zadarskoj nadbiskupiji, franjevci su se naselili na otočiću Prviću, u mjestu Luka (Prvić-Luka), u današnjoj Šibensko-kninskoj županiji. Ante Šupuk navodi kako su u prvićkom samostanu fratri podučavali glagoljicu svakom laiku željnom učenja, a na šibenskom prostoru glagoljica se nigdje nije tako dugo održala kao u Prvić-Luci. U Šibeniku je u drugoj polovici 16. stoljeća otvoreno sjemenište za potrebe glagoljaša. Nakon nekoliko godina djelovanja sjemenište je zatvorilo zbog rata te je bilo ponovno otvoreno početkom 17. stoljeća.

Školovanje je bilo obavezno među franjevcima, kao i u drugim crkvenim redovima. Na Tridentskom saboru (1543.-1565. godine) odlučeno je da će se osnovati sjemenište, ali za razliku od *žakana* u drugim redovima, dječaci nisu smjeli biti primani prije svoje 12. godine. Očekivalo se da dječaci već znaju čitati i pisati, a uz to da imaju pogodnu ćud i volju za stupanje u Božju službu.⁶⁶ U Dalmaciji su franjevci zadržali staru praksu školovanja u župama, iako je bilo određeno da se osnuje sjemenište. Smatrali su da dječaci ne mogu čekati otvaranje sjemeništa te da ih je najbolje odmah pripremiti za ređenje. U tim školama odgoj je bio povjeren najsposobnijem svećeniku. Franjevci trećoredci su se tijekom zlatnog doba glagoljice istaknuli kao glagoljaški

⁶³ <https://franjevci-trecoredci.hr/sv-mihovil-zadar/>

⁶⁴ N. Gregov, 1990, 7.

⁶⁵ N. Gregov, 1990, 7.

⁶⁶ N. Gregov, 1990, 7.

učitelji. U zadarskom samostanu sv. Ivana održavali su nastavu na hrvatskom jeziku koju su pohađali i kandidati svjetovnog svećenstva kako bi naučili glagoljicu.⁶⁷ Za 16. stoljeće postoje dva podatka koja potvrđuju da se većina dječaka obrazovala u sjemeništima, dok su neki samostani ipak morali voditi brigu o jednom ili dva kandidata. Situacija se promijenila na početku sljedećeg stoljeća te je poznat točan broj klerika u pojedinim samostanima iz 1603. godine: „Na Glavotoku 5, Prviću 3, Školjiću 1, Porozini 2“.⁶⁸ Na provincijalnim skupovima donesene su odredbe koje ukazuju na postojanje školskog programa u 18. stoljeću, a uključivale su odgovore na razna pitanja; kao što su dob primanja *žakna* na školovanja ili točan broj klerika koji će se doškolovati u Italiji. Otac Augustin Casotti bio je jedan od mnogih svećenika koji su nastojali reformirati školovanje u Provinciji. Na njegov nagovor odlučeno da će se za samostan nauka koristiti onaj sv. Pavla na Školjiću.⁶⁹ Njegova odluka potaknula je mlade na školovanje, ne samo buduće svećenike već i sve mlade koji su htjeli biti pismeni.

U 18. stoljeću *žakni* su dobili određene privilegije pa nisu bili obavezni pomagati u kuhinji niti su bili dužni ići u prošnju žita. Imenovan je jedan učitelj-lektor, obavezan školovati se na višem studiju u Italiji, a nakon sedam godina predavanja gramatike i filozofije mogao je biti promaknut u magistra (meštre). Na mjesto lektora nije mogao doći netko iz druge provincije zbog manjka svećenstva pa su u spisima izdana upozorenja da ne vrijeđaju lektore jer će u protivnom biti kažnjeni. U arhivima Zadarske nadbiskupije postoji popis ređenih iz prve polovice 18. stoljeća, iz kojeg se može zaključiti da su se *žakni* ipak školovali u samostanima u kojima su boravili.⁷⁰ Postavlja se pitanje koliko je reforma iz 1740. godine uopće bila primjenjivana, s obzirom na to da se većina Provincije vratila staroj praksi školovanja. Provincijalni zbor 1759. godine donosi odluku da se za kuhinju odredi jedan brat, a ta odredba se mora čitati svaka tri mjeseca kako bi se smanjilo iskorištavanje žakana.

Pod mletačkom vlašću opstanak Provincije bio je upitan, a dolaze do izražaja razne mjere nametnute redovnicima. Na snazi je bila odredba da se ne smije primati mladež niti vršiti oblačenje.⁷¹ Zabrana primanja novaka u novicijat nije primljena s oduševljenjem, ali su samo dva

⁶⁷ N. Gregov, 1990, 9.

⁶⁸ G. Franov-Živković, 2018, 28.

⁶⁹ N. Gregov, 1990, 16.

⁷⁰ N. Gregov, 1990, 17.

⁷¹ N. Gregov, 1990, 19.

krčka samostana oslobođena zabrane zahvaljujući ocu Antunu Juraniću. Njegovim zalaganjem ukinute su sve zabrane na područje Provincije do 1785. godine. Ukidanjem Mletačke Republike 1797. godine te kasnijom izmjenom francuske i austrijske vlasti, nastupio je težak period za samostane u Istri i Dalmaciji. U Dalmaciji se ugasio samostan na Sustipancu, a samostan sv. Ivana u Zadru preuzela je francuska vojna vlast. Zbog neadekvatnih uvjeta opao je broj *žakana*, a za vrijeme austrijske vlasti nastavljena je praksa školovanja po župnim glagoljaškim školama. Austrijska vlast je početkom 19. stoljeća donijela nekoliko zakona o reformi školstva kojima se nastojalo ukinuti djelovanje „glagoljaških privatnih škola“.⁷² Na provincijalnom zboru 1845. godine, donesena je odluka da se đaci viših razreda školuju u Zadru te je ukinuta praksa višeg školovanja po pojedinim samostanima. Nakon Rapalskog ugovora 1920. godine, dio trećoredskih samostana pronašao se na talijanskom teritoriju, uključujući i Zadar, koji je bio središte Provincije.⁷³ Tada su ugašeni samostani u kojima se koristio hrvatski jezik, a vodila se nastava na talijanskom jeziku. S obzirom na političku situaciju, franjevci su odlučili otvoriti samostane u Zagrebu, Splitu i Ogulinu. Početak Drugog svjetskog rata podijelio je samostane glagoljaša na teritorij Nezavisne Države Hrvatske i na one pod talijanskom vlašću. Franjevačka zajednica uspjela je prebroditi podjelu završetkom rata te su se franjevci mogli vratiti u samostane iz kojih su bili protjerani.

6. 1. Gimnazija na Školjiću

Papa Urban VIII potvrdio je 1639. godine *Konstitucije* koje su bile obavezne cijelom redu te su sadržavale odgovore na razna pitanja vezana za franjevački red, a za temu novicijata najbitnije je poglavlje o studiju. Novicijat je mjesto gdje se učenici pripremaju za redovničko zvanje, ali ne spada u područje školstva. U poglavlju o studiju (*Constituzioni spora li studi*) određuje se da je u novicijatu jedan učitelj dužan podučiti *žakne* kako se recitira oficij i na koji način treba održati misu.⁷⁴ Također se određuje da se u novicijat dovede još jedan učitelj koji bi žakane podučavao

⁷² N. Gregov, 1990, 9.

⁷³ <https://franjevci-trecoredci.hr/povijest-provincije/>

⁷⁴ N. Gregov, 1990, 83.

gramatici kako bi mogli prevoditi časoslove s latinskog na talijanski jezik. Nije poznato u kojoj mjeri se ta naredba poštovala jer su se oficiji molili na staroslavenskom jeziku, koristeći glagoljski časoslov. *Žakni* su morali ići na poduke jednom tjedno iz starocrkvenoslavenskog jezika i gregorijanskog pjevanja.⁷⁵ Većinu svog slobodnog vremena provodili su u tišini; samo su tijekom mise mogli slaviti i pjevati. Pravilnik reda obvezivao ih je na održavanje redovničke čednosti, posta petkom i na zapovjedne blagdane.

Provincijal Josip Dujmović proveo je školsku reformu u razdoblju od 1840. do 1864. godine. Za nižu gimnaziju odredio je samostan u Glavotoku, ali ni to nije riješilo probleme za školovanje u drugim samostanima. „Takva neujednačenost u školovanju vladala je do godine 1901. kad je otvorena niža gimnazija na Školjiću.“⁷⁶ Poznato je da se u školi radilo po *Naučnoj osnovi* i *Programu rada niže gimnazije*.⁷⁷ Program je nastao za vrijeme Austro-Ugarske, ali se ne može odrediti točan autor ni godina nastanka. Škola na Školjiću jedina je koja je za vrijeme talijanske okupacije 1918. godine djelovala kao srednja škola na prostoru između Šibenika i Senja.⁷⁸ Školjićka gimnazija je za vrijeme svog djelovanja Provinciji školovala pedesetak svećenika. Djeca iz Preka, Sutomišćice, Poljane i Kali pohađala su školu na Školjiću. Učenici iz udaljenijih mjesta poput Splita i Trilja bili su smješteni u đačkom domu u selu Žmorac (naselje pokraj mjesta Preko). Ako u đačkom domu (konviktu) nije bilo mjesta, đaci su morali živjeti u privatnom smještaju u Preku. Nakon završetka petog razreda u školjićkoj gimnaziji, većina đaka odlazila je u novicijat u Glavotok (otok Krk).⁷⁹ U *Naučnoj osnovi* za 1899. godinu ipak je potvrđeno da je vrijeme provedeno u novicijatu uračunato kao dio školske godine.⁸⁰

Nakon Prvog svjetskog rata, uprava škole na Školjiću odlučila je da će početi primati učenike koji nisu imali nakanu postati svećenici. Nikola Gregov navodi kako ta nova praksa sigurno nije bila jednostavna s obzirom na to da su se dotadašnji *žakni* školovali bez doticaja s vanjskim svijetom.⁸¹ Gimnazija na Školjiću nije imala pravo javnosti pa su se učitelji nadali da će veliki broj učenika iz drugih mjesta nagnati Ministarstvo prosvjete da prizna gimnaziju.⁸² Pravo javnosti

⁷⁵ N. Gregov, 1990, 90.

⁷⁶ N. Gregov, 1990, 24.

⁷⁷ N. Gregov, 1990, 33.

⁷⁸ N. Gregov, 1990, 35.

⁷⁹ N. Gregov, 1990, 42.

⁸⁰ N. Gregov, 1990, 83.

⁸¹ N. Gregov, 1990, 40.

⁸² N. Gregov, 1990, 37.

dobila je tek 1925. godine, ali samo na dvije godine, nakon čega je ta povlastica ukinuta s objašnjenjem da nema propisno osposobljenih učitelja.⁸³ Zbog ukidanja prava javnosti uprava škole donijela je odluku da prima nove đake svake tri godine, čime se znatno smanjio broj učenika. Premda je razlog ukidanja prava javnosti predstavljen kao nepropisno zaposlenje nastavnika, pravi razlog su političke razlike između tadašnjeg ravnatelja i jugoslavenske organizacije Sokol u Preku.

⁸³ N. Gregov, 1990, 37.

7. Zaključak

Glavna ideja ovog rada bila je prikazati školovanje svećenika u Dalmaciji, posebice u većim centrima glagoljaštva. Glagoljaši su bili prisutni na dalmatinskom području još od 9. stoljeća, ali njihovo djelovanje došlo je do izražaja kroz 14. i 15. stoljeće. Svoje učenike, odnosno *žakne*, intenzivno su pripremali za redovničku službu, nastojeći obuhvatiti što više elemenata obrazovanja. *Žakni* su tijekom školovanja primali pomoć od Crkve ili vjernika ako nisu bili u dobroj financijskoj situaciji. Postojali su punopravni članovi zajednice kada bi napunili 24 godine, ali svoje školovanje bi često započinjali kao dječaci sa 7 ili 8 godina, iako to pravilo nije vrijedilo za sve crkvene redove. Učili su više od dječaka u latinaškim sjemeništima jer su morali poznavati osnove latinskog jezika uz staroslavenski jezik. Budući da su dugo pohađali školu, postajali su sposobni prepisivati razne isprave i ovjeravati oporuke u slučajevima kad nije postojao notar. Glagoljaši su ostavili svoje temelje u zadarskim crkvama i liturgijskim dokumentima kao što su misali ili brevijari. Zadar je od ranog srednjeg vijeka bio centar glagoljaške produkcije, a do danas postoje dva sačuvana glagoljaška kodeksa – *Pašmanski brevijar* i *Regula sv. Benedikta*. Pisari i prevoditelji bili su ključni sudionici o kojima je ovisilo stvaranje knjiga. Školovanje je bilo nužnost, a ne privilegij, premda su glagoljaši tijekom svog djelovanja bili svjesni povlaštenog položaja u usporedbi s onima koji nisu znali čitati.

Šimun Kožičić Benja, jedan od najpoznatijih glagoljaša u Hrvatskoj, tiskao je knjige na glagoljici, koje je nastojao prilagoditi potrebama običnog puka. Tijekom osmansko-mletačkih ratova glagoljaši su se okretali drugim izvorima prihoda jer nisu mogli preživjeti od crkvenih darova. Na početku 18. stoljeća na mjesto zadarskog nadbiskupa dolazi Vicko Zmajević, koji odmah po dolasku od tadašnjeg pape traži osnivanje ilirskog sjemeništa, sjemeništa za glagoljaše. Iako nije doživio njegovo otvaranje, svojim zalaganjem „održao je na životu“ daljnji rad glagoljaša u Zadarskoj nadbiskupiji. Zadarski glagoljaši imali su bolje uvjete života od onih u ostatku Dalmacije, što se može vidjeti kroz djelovanje poljičkih popova glagoljaša. Poljički popovi glagoljaši bili su ključni nositelji pismenosti Poljičke Republike. Osim glagoljice, Poljičani su razvili i svoje pismo – poljičicu, koju su koristili u svakodnevnom životu. Iako su popovi glagoljaši slavili mise na narodnom jeziku, crkvene vlasti su ih često kritizirale zbog nedostojanstvenog načina života. Osnivanje Poljičkog vikarijata 1590. godine omogućilo je jačanje njihove društvene uloge, a 1750. otvoreno je sjemenište na Priku za obrazovanje glagoljaša. Sjemenište na Priku u crkvi sv. Petra, jedno je od dva sjemeništa

osnovanih na dalmatinskom području za potrebe školovanja glagoljaša. Zanimljivo je da se u Splitu tradicija glagoljanja nije prakticirala u tolikoj mjeri kao u Poljicima, koja su postala jedno od važnijih središta. Tijekom osmanskih napada, popovi glagoljaši povukli su se na otoke poput Brača, gdje su osnovali pustinjačke zajednice. Pustinja Blaca na Braču postala je važno duhovno središte koje je očuvalo tradiciju glagoljanja. Unatoč brojnim izazovima, popovi glagoljaši ostavili su trajan otisak na hrvatsku crkvenu baštinu. Osim popova glagoljaša, i franjevci trećoredci-glagoljaši zapamćeni su kao vrijedni nasljednici glagoljaške tradicije. Oni su skroman način života širili u mjestima gdje su propovijedali, ali za škole i sjemeništa birali su udaljenija mjesta do kojih nije bilo lako doći. Jedno od takvih mjesta je samostan sv. Pavla Pustinjaka na otoku Školjiću, u blizini Preka. Većina dječaka nije mogla priuštiti obrazovanje pa su najčešće ostajali u sjemeništu u svojoj župi ili obližnjem mjestu. Naselili su se i na otočiću Prviću, u blizini Šibenika, gdje se, kao u svim trećoredskim samostanima, podučavala glagoljica. Reformiranje crkvenog školstva započelo je tek polovicom 19. stoljeća, kada je na Provincijalnom zboru donesena odluka o službenom otvaranju sjemeništa. Osim te reforme, situacija za *žakne* također se promijenila na bolje te su sad bili pošteđeni dijela fizičkog rada kako bi se mogli usredotočiti na školske obaveze. Franjevci su svoj samostan sv. Pavla prenamijenili za školovanje, a niža gimnazija na Školjiću otvorena 1901. godine, dajući Provinciji oko pedeset svećenika. Danas u samostanu žive tri redovnika, a koristi se za obavljanje duhovnih vježbi.

Zaključno, tema o školovanju glagoljaša u Dalmaciji otvara mnoga pitanja, ne samo o Crkvi i školstvu, već i o statusu svećenika koji su se služili glagoljicom. Povijest glagoljaštva još uvijek nije dovoljno istražena i prilično je nepoznata. U literaturi su često podcjenjivani i izjednačavani s običnim pukom jer su se služili staroslavenskim jezikom. Prisutnost stranih kultura na hrvatskim prostorima bila je neizbježna, no upravo su glagoljaši ti koji su uspjeli održati hrvatsku tradiciju živom. Iako su se njihovi zapisi u srednjem vijeku možda smatrali heretičnima, danas predstavljaju prekretnicu u povijesnim i književnim krugovima. Zahvaljujući Petru Runji i autorima poput njega, može se prepoznati istinski trud i naslijeđe glagoljaških svećenika.

8. Sažetak

U ovom završnom radu daje se opis školovanja glagoljaša u Dalmaciji. U prvim poglavljima opisano je sve što su đaci morali učiti u sjemeništima i na koje načine su bili poučavani. Također su prikazane njihove obaveze izvan crkve, posebice ako su živjeli na seoskom gospodarstvu. Iako ekonomska situacija tog vremena nije bila najbolja, Crkva im je uspijevala pružiti određenu pomoć. U idućem dijelu navedene su dobne granice za pristupanje u sjemenište i opći program učenja. Sljedeće poglavlje fokusira se na glagoljaše kao pisce, prepisivače i notare. Nakon toga obrađena je podjela glagoljice u Zadarskoj nadbiskupiji u tri perioda od kojih je svaki zasebno objašnjen. Za razdoblje zlatnog doba glagoljice posebno je značajno otvaranje visokoškolske ustanove *Studium generale*, kasnije nazvane *Universitas Jaderatina*. Zadar je bio središte glagoljice od 15. do 19. stoljeća. Opisan je nastanak glagoljaških sjemeništa „Vicko Zmajević“ i sjemeništa na Priku u crkvi sv. Petra. Prikazano je djelovanje poljičkih popova glagoljaša na prostoru bivše Poljičke Republike i njihove migracije na otoke poput Brača, Šolte i Čiova. U posljednjem poglavlju riječ je o franjevcima trećoredcima, koji su koristili glagoljski časoslov sve do 1965. godine kao znak njihove predanosti.

Ključne riječi: glagoljica, školovanje, glagoljaši, crkva, Zadar, franjevci, Dalmacija, đaci, sjemenište, Poljica, Školjić

9. Summary

The main idea of this thesis is to describe the education of Glagolitic priests in Dalmatia. The first chapters cover everything students had to learn in seminaries and the methods used in their instruction. Their duties outside the church are also described, especially if they lived on a rural estate. Although the economic situation of that time was not ideal, the Church managed to provide some support. The next section lists the age requirements for entering the seminary and outlines the general curriculum. The following chapter focuses on Glagolitic priests as writers, scribes, and notaries. After that, there is a division of the Glagolitic tradition in the Archdiocese of Zadar into three periods, each separately explained. For the golden age of Glagolitic script, the establishment of the higher education institution *Studium generale*, later called *Universitas Jaderatina*, is particularly significant. Zadar was the center of Glagolitic culture from the 15th to the 19th century. Also described are the origins of the Glagolitic seminaries "Vicko Zmajević" and the seminary at Priko in the church of St. Peter. The thesis examines the activities of the Glagolitic priests of Poljica within the former Poljica Republic and their migrations to islands such as Brač, Šolta, and Čiovo. The final chapter discusses the Third Order Franciscans, who used the Glagolitic breviary until 1965 as a sign of their devotion.

Keywords: Glagolitic, schooling, Glagolitic, church, Zadar, Franciscans, Dalmatia, pupils, seminary, Poljica, Školjić

TITLE: Glagolitic education in Dalmatia

10. Literatura

- J. Batelja, 1992, *Svećenička Pustinja Blaca u obrisima povijesnih činjenica i zrcalu svoga Pravilnika*, Zagreb, Biskupija hvarsko-bračko-viška, 1992.
- N. Bezić, 1960, Crkva sv. Petra na Priku u Omišu, Split, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 12, br. 1, 1960, str. 50-60.
- J. Bratulić, 2022, *Hrvatska glagoljica, Postanak, razvitak i značenje*, Zagreb, Matica hrvatska, 2022.
- Z. Dundović, 2018, Gospodarske prilike Zmajevićeva glagoljaškog sjemeništa u Zadru za vrijeme rektora kanonika Josipa Calvija (1782.–1810.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol., br. 60, Zadar, 2018, str. 249-318.
- Z. Dundović, 2020, Svakodnevni život svećenika glagoljaša u 18. stoljeću na prostoru Zadarske i Ninske biskupije – Komparacija života na otoku i zaleđu, *Zbornik radova. Svećenici glagoljaši i njihova ostavština*, ur. T. Oršolić – G. Franov-Živković, Zagreb-Zadar, 2020, str. 35-56.
- Z. Dundović, 2020, Florijevo sjemenište u Zadru. Prilog poznavanju njegova otvorenja i djelovanja, *Croatica Christiana periodica*, vol. 44, br. 86, Zadar, 2020, str. 87-110.
- Z. Dundović, 2021, Prilog poznavanju arhivskog gradiva o zadarskom nadbiskupu Vicku Zmajeviću (1713. – 1745.), *Croatica Christiana periodica*, vol. 45, br. 88, 2021, Zagreb, str. 57-76.
- G. Franov-Živković, 2018, Školovanje glagoljaša od 14. do poč. 19. st., *Od glagoljaške tradicije do suvremene škole, Zbornik radova sa Znanstvenog-stručnog skupa Stoljeća zadarskoga školstva održanog u povodu pedesete obljetnice Učiteljskog studija u Zadru*, ur. R. Bacalja – S. Vrsaljko. 2018, Zadar, str. 9-52.
- N. Gregov, 1990, *Školovanje u provinciji franjevac trećoredaca glagoljaša*, Zagreb, Provincijalat franjevac trećoredaca, 1990.
- M. Japundžić, 1995, *Tragom hrvatskog glagolizma*, Zagreb, Provincijalat franjevac trećoredaca, 1995.
- P. Kero, 2020, Svećenici glagoljaši sa zadarskog područja u 20. stoljeću, *Zbornik radova. Svećenici glagoljaši i njihova ostavština*, ur. T. Oršolić – G. Franov-Živković, knj. 8, 2020, Zagreb-Zadar, str. 185-203.
- S. Kovačić, 1985, Don Frane Bulić i glagoljica, *Crkva u svijetu*, vol. 20, br. 2, 1985, Split, str. 169-181.

- M. Kuvačić, 2011, Split i Poljica – odnosi kroz povijest, *Kulturna baština*, vol., br. 37, 2011, Split, str. 7-32.
- M. Mišerda, 1980, Osamnaest dokumenata o poljičkim glagoljašima (1613-1652.), *Croatica Christiana periodica*, vol. 4, br. 5, 1980, Zagreb, str. 79-107.
- A. Nazor, 2008, *Knjiga o hrvatskoj glagoljici. „Ja slovo znajući govorim“*, Zagreb, Erasmus naklada, 2008.
- T. Oršolić, 2020, Predgovor, *Zbornik radova. Svećenici glagoljaši i njihova ostavština*, knj. 8, ur. T. Oršolić – G. Franov-Živković, 2020, Zagreb-Zadar, str. 7-8.
- M. Reljanović, 2001, Enciklika Grande Munus i pitanje obnove glagoljaštva u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol., br. 43, 2001, Zadar, str. 355-374.
- P. Runje, 1990, *Prema izvorima*, Zagreb, Provincijalat franjevac trećoredaca, 1990.
- P. Runje, 2003, *Školovanje glagoljaša*, Ogulin, Matica hrvatska, 2003.
- P. Runje, 2005, *Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku*, Zadar, Gradska knjižnica Zadar, 2005.
- A. Šimić, 2020, Glagoljska pismenost i glagoljaška demokratizacija pismenosti, *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 16., br. 1., 2020, Zagreb, str. 75-99.
- A. Šimić, 2020, Glagoljaške pustinje usred mora: otočna kulturna baština poljičkih glagoljaša, *Navigare necesse est.*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2020, Split, str. 245-273.
- A. Šupuk, 1986, Sedam stoljeća glagoljice u Šibeniku, *Čakavska rič*, vol. XIV, br. 2, 1986, Split, str. 27-33.

10. 1. Internetski izvori

- <https://www.enciklopedija.hr/clanak/artes-liberales> (pristupljeno 25. 9. 2024)
- <https://www.enciklopedija.hr/clanak/obrazovanje> (pristupljeno 25. 9. 2024)
- <https://franjevcitrecoredci.hr/povijest-provincije/> (pristupljeno 25. 9. 2024)
- <https://franjevcitrecoredci.hr/sv-mihovil-zadar/> (pristupljeno 25. 9. 2024)
- <https://www.unizd.hr/o-nama/povijest> (pristupljeno 25. 9. 2024)
- <https://zmajevic.hr/povijest/> (pristupljeno 25. 9. 2024)